

ω τ ι κ ῆ ν ἢ Λ ο γ ι κ ῆ ν. Ἡ μὲν πρώτη αὐτῶν ἀσχολεῖται περὶ τὰ οἰκεῖα πρὸς ἡμᾶς ὄντα, εἴτε εἶναι ταῦτα σωματικὰ εἴτε πνευματικὰ ἐνεργοῦντα, λόγῳ τῆς φύσεως αὐτῶν, ὡς σώματα· ἡ δὲ δευτέρα ἐρευνᾷ τοὺς κανόνας καὶ τὰ εἶδη τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, δι' ὧν ἐπιτυγχάνεται ἡ εὐτυχία, εἶναι ἄρα Ἡ θ ι κ ῆ· τέλος δὲ ἡ τρίτη ἐξετάζει ἰδίᾳ τὰς λέξεις ὡς σ η μ ε ῖ α τῶν παραστάσεων καὶ τῶν πραγμάτων, οὕτω δὲ καθοδηγεῖ τὸν νοῦν εἰς τὴν γνῶσιν.

7. Ἡ θ ι κ ῆ· ἐλευθερία καὶ εὐδαιμονία.—Ὅπως ἡ νόησις οὕτω καὶ ἡ βούλησις εἶναι δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Καθ' ὃν τρόπον δύναται ἡ ψυχὴ νὰ συλλαμβάνῃ ἐννοίας, νὰ καταλαμβάνῃ τὴν συμφωνίαν ἢ ἀσυμφωνίαν αὐτῶν, νὰ σχηματίζῃ ἐκ τῶν ἀπλῶν συνθέτους παραστάσεις καὶ τέλος νὰ προβαίνῃ δι' ἀφαιρέσεως εἰς καθολικὰς ἐννοίας, οὕτω δύναται κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῇ νὰ κανονίζῃ τὰς παντοίας κινήσεις τοῦ σώματος ἡμῶν ἢ νὰ καταπαύῃ αὐτάς. Ἡ τῆς ψυχῆς δύναμις, ἥτις ἐπιτάσσει μὲν τρόπον τινὰ τὴν διασκόπησιν τῶν ἐννοιῶν ἢ τὴν παῦσιν αὐτῆς, καθορίζει δὲ τὴν κίνησιν ἢ τὴν κατηρέμισιν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ μέλους τοῦ σώματος, ἡ τοιαύτη δύναμις ἢ τὰς ἐνεργείας πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν κατευθύνουσα εἶναι ἡ β ο ὑ λ η σ ι ς.

Εἰς τὴν δύναμιν ταύτην (τὴν βούλησιν) προσνέμουσι, λέγει, συνήθως ὡς ἰδιότητα τὴν ἐλευθερίαν, ὅπερ ὅμως εἶναι ἄτοπον. Διότι πρέπει τὴν ἐλευθερίαν νὰ διαστέλλωμεν οὕτως ἀπὸ τῆς βουλήσεως, ὥστε νὰ ἔχωμεν δύο διακεκριμένας δυνάμεις· ἡ μὲν βούλησις εἶναι ἡ δύναμις τοῦ προτιμᾶν ἢ τοῦ ἐκλέγειν τι, ἡ δ' ἐλευθερία ἡ δύναμις τοῦ πράττειν ἢ παραλείπειν τινὰ ἐνέργειαν κατὰ τὴν προτίμησιν τῆς ψυχῆς. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος, καθ' ὅσον ἔχει τὴν δύναμιν τοῦ νὰ νοῇ ἢ νὰ μὴ νοῇ, νὰ κινῆται ἢ νὰ μὴ κινῆται κατὰ τὴν ἐκλογὴν ἢ κατεύθυνσιν τῆς βουλήσεως. Ἡ ἐλευθερία δηλαδὴ ἀφορᾷ εἰς τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἀποφάσεως τῆς βουλήσεως καὶ οὐχὶ εἰς αὐτὴν τὴν βούλησιν. Ἡ βούλησις δὲν εἶναι ἐλευθέρα· ὁ δὲ θέλων νὰ προσνείμῃ εἰς τὴν βούλησιν ἐλευθερίαν διαπράττει ἄτοπον οἶον ὁ προσνέμων δύναμιν εἰς ἑτέραν

δύναμιν. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἐλευθερία τῆς βουλήσεως ἀλλὰ μόνον ἐλευθερία τῆς πράξεως. Ἐφ' ὅσον ἐκτείνεται ἡ δύναμις τῆς ἐνεργείας, ἐπὶ τοσοῦτον ἐκτείνεται ἡ ἐλευθερία. Ὅπου δ' ἐλλείπει ἡ δύναμις τοῦ ποιεῖν ἢ μὴ ποιεῖν κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς νοήσεως ἢ τῆς βουλήσεως, ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη. Ἐὰν τις καθήμενος ἢ κατακείμενος ἀδυνατῇ νὰ ἀνεγερθῇ, δὲν εἶναι κατὰ τοῦτο ἐλεύθερος¹.

Ἐλατήρια τῆς βουλήσεως.—Ἡ βούλησις χωροῦσα εἰς τὴν προτίμησιν καὶ μέλλουσα νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ συντελέσεως ἢ παραλείψεως πράξεώς τινος καθορίζεται βεβαίως ὑπὸ ἐλατηρίου. Ἡ λῆψις ἀποφάσεως, κατὰ τρόπον ἀδιάφορον πρὸς τὴν περί ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ κρίσιν, θὰ ἤλεγχε μεγάλην ἀτέλειαν καὶ θὰ ἦτο ἀνάρμοστος εἰς τὴν ὑπέροχον τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου φύσιν. Ὅπως δὴποτε εἰς πᾶσαν βούλησιν ἀνήκει τι ἐλατήριο, ὅπερ καθορίζει ἀφεύκτως τὴν βούλησιν. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐλατήριο δὲν εἶναι κατὰ πρῶτον τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν προτιμώμενον τῶν κατωτέρων ἀγαθῶν, ὡς συνήθως νομίζεται. Διότι, ἐὰν τοιοῦτο συνέβαινε, πάντες οἱ πεπεισμένοι ὅτι ἡ ἀῖδιος μακαριότης εἶναι τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν, ἔπρεπε νὰ ἔτεινον εἰς αὐτό· ἔπρεπε πάντες πάντοτε διὰ παντὸς τοῦ βίου νὰ ἀπεβλέπομεν εἰς τὸν οὐρανόν, νὰ ἐρρυθμίζομεν τὰς πράξεις ἡμῶν πρὸς ὑψίστους καὶ θειοτάτους σκοπούς, ὅπερ προδήλως καὶ ἀτυχῶς δὲν γίνεται. Τὸ ἐλατήριο τῆς βουλήσεως ἐν τῇ ἐκλογῇ αὐτῆς εἶναι κατὰ πρῶτον λόγον ἡ ζωηρῶς ἐμφανιζομένη δυσαρέστησις καὶ ἀνησυχία (uneasiness) τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν παροῦσαν κατάστασιν². ὁ πόθος καὶ ἡ τάσις πρὸς τὸ ἀγαθόν, ὅπερ ἐπὶ τοῦ παρόντος λείπει, ποιεῖ

1. Αὐτ. 2, 21. 7, 21 ἐξ.

2. Ἡ βούλησις καθορίζεται ὑπὸ τῆς νοήσεως προβαλλούσης τὴν ἔννοιαν τῆς δυσαρεσκείας, ὡς καὶ τῆς εὐδαιμονίας, τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Γνωματεύει δηλαδὴ ὁ Λώκκιος, ὡς καὶ ὁ Σπινόζας, ὅτι ἡ δύναμις τοῦ νοῦ καθορίζει τὴν ἐλευθερίαν· ἡ ἔλλειψις ἐκείνης ποιεῖ τινα δοῦλον. Ἡ νόησις ἀποβαίνει ἐπὶ τέλους ἡ κρίνουσα καὶ ἀποφασίζουσα δύναμις. Διὰ τῆς τοιαύτης ἐξηγήσεως φαίνεται ὅτι σῶζει ὁ Λώκκιος τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ ὁ τὴν βούλησιν ῥυθμίζων νοῦς ἀνήκει εἰς ἡμᾶς.

τὴν δυσαρέστησιν ἐκείνην καὶ βαρυθυμίαν¹. "Ὅσον καὶ ἂν εἶναι ἀγαθόν τι μέγα, δὲν κινεῖ τὴν βούλησιν ἡμῶν, πρὶν διεγερθῇ ἐν τῇ ψυχῇ ὁ πόθος καὶ γεννηθῇ ἐν ἡμῖν ἀθυμία καὶ δυσφορία διὰ τὴν παροῦσαν κατάστασιν τὴν στερουμένην τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου. Αὕτη δὴ ἡ δυσαρέστησις καὶ δυσφορία εἶναι τὸ κέντρον, ὅπερ μάλιστα λυπεῖ καὶ ἐν τῇ ἐκλογῇ καθορίζει τὴν βούλησιν.

Ἐλευθερία τῆς βουλήσεως.— Εἰ καὶ τὴν βούλησιν καθορίζει ἡ ἐν τῇ παρούσῃ καταστάσει κρατοῦσα δυσαρέστησις ἢ δυσφορία, ὅμως δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ ὅτι εἰς τὴν δυσαρέστησιν ἐπακολουθεῖ ἀμέσως ἡ ἐκλογὴ καὶ ἀπόφασις τῆς βουλήσεως περὶ τοῦ πρακτέου. Τοιοῦτό τι συμβαίνει μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀλλ' οὐχὶ πάντοτε. Διότι ἡ βούλησις ἔχει τὴν δύναμιν² τοῦ νὰ ἀναβάλλῃ τὴν ἀπόφασιν³, ἕως οὗ ἐξετασθῇ ἀκριβέστερον τὸ ἂν ἄγει τὸ προκείμενον ἀγαθὸν εἰς τὴν εὐτυχίαν⁴. Ἡ δεξιότης αὕτη τοῦ ἀναβάλλειν τὴν ἀπόφασιν καὶ ἐπιτρέπειν μεσολάβησιν χρόνου πρὸς ἀκριβεστέραν ἐπίσκεψιν καὶ ἐνδεχομένην μεταβολὴν τοῦ ἐλατηρίου καλεῖται « ἐν καταχρηστικῇ ἐννοίᾳ »⁵ Ἐλευθερία τῆς βουλήσεως⁶. Ἐκ δὲ τῆς κακῆς χρήσεως ταύτης προκύπτουσι

1. Ἐξαίρων ὁ φιλόσοφος τὴν δυσαρέστησιν ὡς ἐλατήριον τῆς βουλήσεως φαίνεται ὅτι ἀποκλίνει ὑπὲρ τῆς θεωρίας τῆς ἀνάγκης. Καὶ ὅμως δὲν μένει ἐν αὐτῇ, ἵνα μὴ διακινδυνεύσῃ ἡ ἠθικὴ τῶν πράξεων ἐκτίμησις.

2. Βλέπει τις ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐμπίπτει εἰς τὴν ἀτοπίαν, ἣν ἤδη αὐτὸς ἐκάκισε παρατηρήσας ὅτι εἰς τὴν δύναμιν (βούλησιν) δὲν ἐπιτρέπεται νὰ προσνέμωμεν ὡς ιδιότητα ἑτέραν δύναμιν.

3. Ἡ ἀναβολὴ εἶναι δυνατὴ, διότι ἡ βούλησις διατρέχει τέσσαρα στάδια, ἥτοι τὴν δυσαρέστησιν ἢ τὸν πόθον, τὸν λελογισμένον συνδυασμὸν παραστάσεων, τὴν κρίσιν καὶ τέλος τὴν ἀπόφασιν.

4. Ἐνδέχεται μὲν δηλαδή πρὸς ἄρσιν τῆς δυσαρεστήσεως νὰ ἀκολουθήσωμεν εἰς τὴν φορὰν τῆς παραυτίκα ἐπιθυμίας ἡμῶν· ἐνδέχεται δ' ὅμως διὰ τοῦ διαλογισμοῦ νὰ ἀνακόψωμεν ἐπὶ τινὰ χρόνον τὸν ῥοῦν τῆς βουλήσεως, μέχρις οὗ λάβωμεν σαφῇ ἐννοίᾳ τῶν δυνατῶν ἐπακολουθημάτων τῆς πράξεως.

5. Διὰ τῆς τοιαύτης ἐκφράσεως δυσκόλως συγκαλύπτεται ἡ ἀντίφασις, εἰς ἣν περιάγεται ὁ φιλόσοφος ἀναγκαζόμενος νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἤδη ἀποκρουσθεῖσαν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως.

6. Ὁ τελευταῖος κανονιστικὸς παράγων εἶναι ἐνταῦθα τὸ ἀγαθὸν καὶ

παντοῖα κακά, σφάλματα καὶ ἁμαρτήματα· εἰς ἃ περιπίπτομεν τείνοντες εἰς τὴν εὐτυχίαν, ὅταν σπεύδωμεν εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς βουλήσεως καὶ λαμβάνωμεν ἀποφάσεις πρὸ τοῦ νὰ ἐξετάσωμεν καλῶς τὰ πράγματα. Καὶ ὅμως ἔχομεν τὴν ἀξιόλογον ἐκείνην δύναμιν, καθὰ γινώσκει ἕκαστος ἡμῶν ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν πείρας. Ἐντεῦθεν προκύπτει ἡ εὐθύνη¹. μὴ χρησιμοποιῶν ὁ ἄνθρωπος τὴν δύναμιν τοῦ ἀναβάλλειν καὶ ἀνευρίσκειν τὰ ὄντως εἰς τὴν εὐτυχίαν ἄγοντα ὑπέχει εὐθύνην τῶν πράξεων, ὅσας, λόγῳ τῆς ἐλλείψεως διαλογισμοῦ, διέπραξεν. Οὐδεὶς δ' ἐπιτρέπεται νὰ προφασίζεται ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ δαμάσῃ τὰ πάθη καὶ διακωλύσῃ τὴν ἐπὶ τὴν βούλησιν κακὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν. Διότι ὅ,τι ἕκαστος δύναται πρὸ τινος ἡγεμόνος ἢ ἐπισήμου ἀνδρός, τοῦτο ὀφείλει νὰ δύναται καὶ ὅταν εἶναι μόνος ἢ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ.

Ἐλευθερία καὶ βούλησις. — Τούτων οὕτως ἐχόντων εἶναι εὐδὴλον ὅτι ὁ Λώκκιος ποιεῖται, παραπλησίως τῷ Ὁββεσίῳ, διάκρισιν τῆς βουλήσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας ὡς δύο διαφόρων δυνάμεων. Ἡ μὲν βούλησις εἶναι ἡ τῆς ψυχῆς δύναμις τοῦ κατευθύνειν τὰς ἐνεργείας πρὸς τινὰ σκοπὸν καὶ ἔχει ἀφορμὴν τὴν πρὸς τὴν παροῦσαν κατάστασιν δυσαρέστησιν· ἡ δ' ἐλευθερία εἶναι ἡ δύναμις τοῦ ποιεῖν ἢ μὴ ποιεῖν ὅσα ἡ ψυχὴ καθορίζει². Ἡ ἐλευθερία ἄρα ἀναφέρεται οὐχὶ εἰς τὴν βούλησιν ἀλλ' εἰς τὴν

μάλιστα ἡ φυγὴ τῆς ἀλγηδόνης. Οὕτω πως ἔχομεν τὴν δύναμιν νὰ ποιῶμεν τὸν νοῦν ἐλαττήριον κανονιστικὸν τῆς βουλήσεως ἡμῶν, αὕτη δὲ ἡ δύναμις εἶναι ἡ ἐλευθερία. Ἐλευθέρα λοιπὸν εἶναι ἐν τινὶ μέτρῳ ἡ ἀπόφασις, οὐχὶ ἡ βούλησις ὡς τοιαύτη. Διὸ καὶ ἐξαίρει ὁ φιλόσοφος πάντοτε ὅτι τὴν ἐλευθερίαν πρέπει νὰ ἀπονέμωμεν οὐχὶ εἰς τὴν βούλησιν (νοουμένην ὡς τυφλὴν δύναμιν) ἀλλ' εἰς τὸν ἄνθρωπον (τ.ἔ. τὸν διαλογισμὸν, τὴν νόησιν).

1. Πάντες μὲν βούλονται ὅ,τι νομίζουν ὡς ἀγαθόν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἄγαν ἐπείγουσας καὶ ταχέως λαμβανομένης ἀποφάσεως ἀποτυγχάνουσι πολλάκις τοῦ ὀρθοῦ μέτρου τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐκτρέπονται εἰς σφαλερὰς πράξεις, δι' ἃς ὑπέχουσιν εὐθύνην. Ὁ ἔχων, λέγει ὁ Λώκκιος, τὸν οὐρανίσκον διεφθαρμένον ὑπέχει εὐθύνην πασῶν τῶν ἐκ τούτου προερχομένων ἀσθενειῶν.

2. Οὔτε ἡ ἐλευθερία οὔτε ἄλλη τις ἠθικὴ ἐννοία εὐρίσκεται ἐν ἡμῖν ἔμφυτος, διότι ἔμφυτοι ἐννοιαί, ὡς ἤδη εἶδομεν, δὲν ὑπάρχουσιν.

πραῖξιν καὶ ἐκτείνεται ἐφ' ὅσον περ ἡ δύναμις τῆς πράξεως¹. Πάντως εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν ἠθικὴν, διότι ἄνευ τῆς ἐλευθερίας θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ ἠθικὴ ἐκτίμησις καὶ ὁ καταλογισμὸς τῶν πράξεων².

Εὐδαιμονία.—'Επιστημονικὴν ἠθικὴν ὁ Λώκκιος δὲν ὑπετύπωσεν ἀλλὰ μόνον μέρη τινὰ αὐτῆς σποράδην καὶ ἄνευ συστήματος ἐξήτασε. Φαίνεται δὲ προσέχων εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς εὐδαιμονίας, ἥτις εὐρίσκεται ἐν τῇ σωματικῇ καὶ τῇ διανοητικῇ ἡδονῇ³. Τοῦ ἀνθρώπου ἴδιον εἶναι, λέγει, νὰ ζητῇ τὴν εὐδαιμονίαν καὶ νὰ φεύγῃ τὴν κακοδαιμονίαν. Ἡ μὲν εὐδαιμονία ἐγκείται ἐν παντί, ὅπερ τὴν ψυχὴν εὐφραίνει καὶ ἐπαναπαύει, ἡ δὲ κακοδαιμονία ἐν παντί, ὅπερ ταρασσει, καταθορυβεῖ ἢ βασανίζει αὐτήν. Ἐμὸν λοιπὸν ἔργον θὰ εἶναι νὰ διώκω εὐαρέστησιν καὶ εὐφροσύνην καὶ νὰ φεύγω τὴν δυσαρέστησιν καὶ ταραχήν· ἐκείνας μὲν ὡς μάλιστα νὰ ἔχω, ταύτας δὲ ὡς ἐλάχιστα.

1. Ἡ περὶ ἐλευθερίας διδασκαλία τοῦ Λωκκίου εἶναι μὲν συχνὴ καὶ διεξοδική, ἀλλ' οὔτε ἀποτετελεσμένη ὑπάρχει οὔτε ἐπαρκὴς φαίνεται οὔτε εἰς ἡμᾶς σήμερον οὔτε ἴσως καὶ εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν φιλόσοφον. Αἱ παραλλαγαί, ὅσας ἐν τῇ διατυπώσει παρέχει, μαρτυροῦσιν ὅτι καὶ ἐκεῖνος δὲν εἶχε καταλήξει εἰς τελείαν καὶ σαφῇ ἔννοιαν ἀμφιρρέπων καὶ ταλαντευόμενος ἐνίστε μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἀνάγκης. Ὅπως ἂν ἔχη, πιστεύει εἰς τὴν ἐλευθερίαν ὡς σπουδαῖον διακριτικὸν γνώρισμα τοῦ πνεύματος ἀπὸ τοῦ σώματος· διότι τοῦτο μὲν εἶναι μόνον παθητικόν, ἐκεῖνο δ' ὁμῶς κέκτηται ἐνεργὸν δύναμιν, εἰ καὶ μὴ κατανοεῖται τὸ πῶς ἄγει εἰς κίνησιν τὸ σῶμα· ἄνευ νοήσεως καὶ βουλήσεως δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἐλευθερία. Τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εὐρίσκει ἐν τῇ κατὰ προαίρεσιν προσοχῇ, κυρίως δὲ ἀπονέμει αὐτήν οὔτε εἰς τὴν βούλησιν οὔτε εἰς τὴν νόησιν ἀλλ' εἰς τὸ πνεῦμα. Ἐν συντόμῳ, παρὰ τὰς ἀμφिताλαντεύσεις καὶ τὰς ἀμφιβόλους ἀποφάνσεις, παρὰ τὰς ἀνακολουθίας καὶ τὰς ἀσαφείας τὰς πολλάκις προκυπτούσας ἐκ τῆς μὴ διακρίσεως τῶν συναφῶν ἐννοιῶν (ἐλευθερίας βουλήσεως, ἐλευθερίας ἐκλογῆς, ἐλευθερίας πράξεως) ὁ φιλόσοφος ὑπερμαχεῖ τῆς τοῦ πνεύματος ἐλευθερίας προσάγων ὑπὲρ αὐτῆς δύο λόγους, τὴν ἐμπειρίαν καὶ μάλιστα τὴν ἠθικὴν τῶν πράξεων ἐκτίμησιν, ἥτις ἀπαιτεῖται πανταχοῦ, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τῇ πολιτείᾳ, τῇ ἀγωγῇ.

2. Αὐτ. 2,21 ἐξ. 14,41 ἐξ.

3. 2,41.

Ἄλλ' ὀφείλω νὰ φροντίζω, ὅπως μὴ σφαλῶ, διότι προτιμῶν βραχεῖαν ἡδονὴν ἀντὶ διαρκοῦς γίνομαι προφανῶς ἐμπόδιον εἰς τὴν ἐμὴν εὐδαιμονίαν. Τὰς δ' ἐν τῷ βίῳ διαρκεστάτας ἡδονὰς παρέχουσιν 1) ἡ ὑγίεια, 2) ἡ τιμή, 3) ἡ γνῶσις, 4) ἡ εὐποιΐα, 5) ἡ προσδοκία αἰωνίας καὶ ὑπὸ τῆς διανοίας ἀσυλλήπτου εὐδαιμονίας ἐν ἄλλῳ τινὶ κόσμῳ¹.

Ἡ μὲν μεγίστη δυνατὴ ἡδονὴ εἶναι ἡ εὐδαιμονία (happiness) ἡ δὲ μεγίστη λύπη ἡ κακοδαιμονία, ἡ ἀθλιότης (misery), ὧν μεταξὺ αἰωρεῖται ὡς ἐκκρεμές ἡ μοῖρα ἡμῶν. Οὐδὲν ἄλλο κινεῖ τόσον τὸν ἀνθρώπινον πόθον ἢ ἡ ἐλπίς τῆς εὐδαιμονίας καὶ ἡ φυγὴ τῆς δυστυχίας. Καὶ πᾶν μὲν τὸ ἐπεγερτικὸν ἡδονῆς καλοῦμεν ἀγαθόν, πᾶν δὲ τὸ ἐπεγερτικὸν λύπης κακόν². Βεβαίως ἡ ἐκτίμησις τούτων εἶναι πάντοτε σχετικὴ καὶ ὑποκειμενικὴ· ἀλλὰ δύναται καθόλου νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ ἄρσις τῆς δυσारेστήσεως εἶναι ἡ κυρία καὶ διακαὴς ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι, μετὰ τὴν ἄρσιν ἐκείνης, καὶ μέτριον ἔτι ἀγαθὸν εἶναι ἱκανὸν νὰ πορίσῃ τὴν εὐαρέστησιν. Τὶ δ' εἶναι ἐν ὠρισμένῃ περιπτώσει ἀγαθὸν ἢ κακόν, θὰ κρίνῃ ὁ λογισμὸς καὶ ἡ δοκιμασία. Ἐνταῦθα παρίσταται ἡ ἀνάγκη ὅπως ῥυθμίζωμεν τὰς ἀποφάσεις ἡμῶν πρὸς λογικὸν κανόνα ἢ νόμον, οὗ ἡ μὲν τήρησις θὰ παρέχῃ τὴν εὐτυχίαν ἡ δὲ παράβασις θὰ ἀπειλῇ τὴν δυστυχίαν. Τοῦτο δὲ εἶναι ἡ ἠθικὴ διαγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι κανονίζει τὰς πράξεις αὐτοῦ πρὸς ἔλλογον κανόνα. Ὁ θεὸς διηυθέτησεν οὕτω τὰ πράγματα, ὥστε τρόποι τινὲς τοῦ πράττειν γίνονται αἵτιοι τῆς εὐτυχίας πάντων καὶ συντηροῦσι καὶ σώζουσι τὴν κοινωνίαν, ἔτι δὲ καὶ τὸν πράττοντα αὐτὸν ὠφελοῦσιν. Οἱ δὲ ἄνθρωποι ἀνακαλύπτουσι ταῦτα καὶ ἀποδέχονται τοὺς τοιοῦτους τρόπους ὡς πρακτικοὺς κανόνας³.

Κανόνες ἠθικῆς ἐνεργείας.—Οἱ κανόνες ἢ νόμοι, πρὸς οὓς πρέπει νὰ συμφωνῶσιν αἱ πράξεις ἡμῶν, ὅπως

1. Τὰ διανοητικὰ ἀγαθὰ προτιμῶνται καὶ τίθενται ὑπὲρ τὰ φυσικὰ καὶ κατ' αἴσθησιν ἀγαθὰ, διότι ἐκεῖνα κατ' ἐξοχὴν παρέχουσι τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν.

2. Αὐτ. 2,20,2. 2,21,1.

3. Αὐτ. 2, 3, 6.

χαρακτηρίζονται ὡς « ἀγαθαί », εἶναι τριτοί, οἱ θεῖοι δηλονότι καὶ οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ τῆς δημοσίας γνώμης νόμοι. Κατὰ μὲν τοὺς πρώτους αἱ πράξεις κρίνονται ὡς δίκαιαι ἢ ἀμαρτωλαί, κατὰ δὲ τοὺς πολιτικούς ὡς ἀνέγκλητοι ἢ κολάσιμοι, κατὰ δὲ τοὺς νόμους τῆς κοινῆς γνώμης ὡς χρησταὶ ἢ κακαί¹. Καὶ οἱ μὲν θεῖοι νόμοι ἐπισείουσιν εἰς τοὺς παραβάτας τὴν μετὰ θάνατον ἀθλιότητα², οἱ δὲ πολιτικοὶ τὰς δικαστικὰς ποινάς, οἱ δὲ τῆς δημοσίας γνώμης τὴν ἐπίκρισιν καὶ ἀποδοκιμασίαν τῶν ἀνθρώπων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι νόμοι, οἱ τῆς ἐκτιμήσεως ἢ τοῦ ἐθίμου ἢ καὶ φιλοσοφικοὶ λεγόμενοι νόμοι συμφωνοῦσιν, οὐχὶ μὲν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἐν τῷ συνόλῳ, πρὸς τοὺς θείους, ἥτοι πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον τὸν δι' ὑπερφυσικῆς ἀποκαλύψεως ἀνακρινωθέντα καὶ ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ καθαρῶτατα διατυπωθέντα.

Καὶ ἀληθεύει μὲν ὅτι ὑπάρχουσι διαφοραὶ παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς καὶ ἀνθρώποις ὡς πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀντιλήψεις, ἀλλὰ κρατεῖ ὅμως ἐν τοῖς κυριωτάτοις συμφωνία πανταχοῦ· διότι εἶναι φυσικὸν ἵνα πᾶς τις ἐπαινῇ πᾶν τὸ προάγον καὶ συντελοῦν εἰς ὅ,τι συμφέρει ἑαυτῷ καὶ τοῖς ἄλλοις, καὶ ἵνα ἐπιδοκιμάζῃ μὲν τὴν ἀρετὴν ἀποδοκιμάζῃ δὲ τὴν κακίαν³. Τὴν κρίσιν λοιπὸν τῆς κοινωνίας ἔχουσιν οἱ πολλοὶ ὡς τὴν μόνην ἀφετηρίαν τῆς ἠθικῆς αὐτῶν διαγωγῆς· ὁ δὲ περὶ τούτου ἀμφιβάλλων δὲν γινώσκει τοὺς ἀνθρώπους, διότι ἐκ τῶν δέκα χιλιάδων ἀνθρώπων μόλις εἷς θὰ εὔρεθῇ ὁ δυνάμενος ἀσυναισθήτως καὶ ἀδιαφόρως νὰ ὑπομείνῃ τὴν διαρκῆ τῆς κοινωνίας περιφρόνησιν. Οἱ ἄνθρωποι συνήθως πράττουσι μετὰ ὑπολογισμοῦ καὶ ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν ὡς τὴν « προῖκα » τῆς ἀρετῆς· ἐλάχιστοι δὲ μόνον (οἱ σοφοὶ) ἀσκοῦ-

1. Εἶναι τοῦτο ἄξιον προσοχῆς, ὅτι ὁ Λώκκιος ἐθεώρησεν ὡς ἐξωτερικὸν κριτήριον τῶν ἠθικῶν πράξεων τὴν « κοινὴν ἐπιδοκιμασίαν », ὅπερ κριτήριον ἐχρησιμοποίησαν ὕστερον καὶ οἱ Σκῳτοὶ ἠθικολόγοι.

2. Ἐὰν ἐκλίπη ἡ πεποίθησις περὶ ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν τῶν μεγίστων ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ, θὰ κρατῇ, λέγει, παρὰ τοῖς πολλοῖς ἡ ἀρχὴ « φάγωμεν, πίωμεν· αὔριον γὰρ ἀποθανούμεθα ».

3. Καὶ ὁ κακὸς ἐτι ἐπαινεῖ τὸ ὀρθὸν καὶ ψέγει τὸ πλημμελές, τοῦλάχιστον τὸ ὑπάρχον εἰς ἄλλους.

σι τὴν ἀρετὴν χάριν αὐτῆς τῆς ἀρετῆς, ἀσχέτως πρὸς τὸ συμφέρον, τὸν ἔπαινον καὶ τὴν ἀμοιβήν¹.

Τοὺς θείους νόμους παρέχει ἡ πρὸς τὸν νοῦν ἡμῶν μὴ ἀντικειμένη ἀποκάλυψις, ἣτις διδάσκει τὰ καθήκοντα καὶ περιποιεῖ εἰς αὐτὰ ὑψηλὸν κῦρος καὶ αὐθεντίαν ὑπομιμνήσκουσα τὴν ἀθανασία καὶ τὴν μέλλουσαν ἀνταπόδοσιν. Καὶ ἡδυνάμεθα μὲν διὰ τοῦ φυσικοῦ φωτὸς τοῦ νοῦ νὰ ἔλθωμεν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν καθηκόντων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως ἐρχόμεθα ταχέως καὶ ἀσφαλῶς. Ἦτο δέ, ὡς ἤδη εἶδομεν, ἡ ἀποκάλυψις ἀναγκαία, διότι οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων οὔτε τὴν δύναμιν ἔχουσιν οὔτε τὸν καιρὸν νὰ ἀσχολῶνται περὶ λογικὰς ἀποδείξεις. "Οθεν ἐπέμφθη ὁ Χριστός, ἵνα φωτίσῃ, κρατύνη καὶ βοηθήσῃ τοὺς ἀνθρώπους· ἡ εἰς αὐτὸν πίστις, ὡς Διδάσκαλον καὶ Κύριον, περιέχει τὴν ἐπαγγελίαν τῆς αἰδίου ζωῆς². Τὴν διδασκαλίαν, λέγει, τοῦ Χριστοῦ τὴν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἐκτεθειμένην δύνανται νὰ νοήσωσι καὶ οἱ ἀμαθέστατοι. "Ολως δ' εἰπεῖν πυρῆνα τοῦ κατὰ λόγον χριστιανισμοῦ θεωρεῖ ὁ Λώκειος τὴν εἰς τὸν Ἰησοῦν, ὡς λυτρωτήν, πίστιν καὶ τὴν διαγωγὴν βίου ὁμολόγου πρὸς τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου^{3, 4}.

1. Ἐκ τῶν τεσσάρων ἐλατηρίων τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, ἥτοι τῆς νοήσεως ἡμῶν, τῆς θείας θελήσεως, τοῦ κοινοῦ συμφέροντος καὶ τῆς ιδιωφελείας, τὰ δύο πρῶτα ἔχουσι σπουδαιότητα καὶ ἀξίαν, τὰ δὲ λοιπὰ εἶναι μόνον βοηθητικά. Πότερον δ' ἐκ τῶν πρώτων ἐκείνων ἔχει τὴν ὑπεροχὴν, δὲν φαίνεται σαφῶς· διότι τὴν ἠθικὴν ἐνέργειαν ἐξαρτᾷ ὁ φιλόσοφος νῦν μὲν ἐκ τῆς ἐλευθέρως ἀποφάσεως τοῦ νοῦ, νῦν δὲ ἐκ τῆς θείας αὐθεντίας. Ἀλλ' ἡ διαφορὰ δὲν εἶναι οὐσιώδης, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ὁ νοῦς ἡμῶν εἶναι ἡ φυσικὴ ἀποκάλυψις τοῦ θεοῦ.

2. "Ενθ. ἀνωτ. (4,18,2). Ἐν τῷ Δοκιμίῳ λέγεται ὅτι ἡ πίστις εἶναι ἡ τήρησις ἀρχῆς προερχομένης ἐκ τῆς πεποιθήσεως εἰς Ἐκεῖνον, ὅστις προσφέρει αὐτὴν ὡς προερχομένην ἐκ τοῦ θεοῦ.

3. Ἐν τινι πρὸς φίλον ἐπιστολῇ, γραφείῃ τῷ 1696, ἀποφαίνεται διαρρήδην ὁ φιλόσοφος ὅτι ἡ Κ. Διαθήκη περιέχει καθαρῶτατον κώδικα Ἠθικῆς καὶ διὰ τοῦτο ἀρνεῖται νὰ συντάξῃ αὐτὸς ἰδίαν πραγματείαν περὶ Ἠθικῆς. "Ολως δὲ γνωματεύει ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀγάπης, ὅτι δὲν ἠθέλησε νὰ βασανίζῃ τοὺς ἀνθρώπους δι' ἀκατανοήτων δογμάτων ἀλλὰ νὰ εὐρύνη τὸν νόμον τῆς φύσεως καὶ τοῦ λόγου δεικνύων πῶς θὰ ἐπιτύχωμεν

8. Πολιτική καὶ παιδαγωγική.—Ὁ πλούσιος εἰς μεγάλα ἐν Ἀγγλίᾳ γεγονότα 17ος αἰὼν προήνεγκεν εἰς φῶς ἀξιολόγους πολιτικὰς θεωρίας. Ὁ μὲν Ὁββέσιος ἀνεκήρυττε τὴν ἀπεριόριστον τοῦ πολιτικοῦ ἀρχοντος ἐξουσίαν, ὁ δὲ Filmer (1604-1653) ἐδίδασκε τὸ θεῖον δίκαιον τῆς πατριαρχικῆς βασιλείας ὡς καταγομένης ἐκ τοῦ Ἀδάμ, λαβόντος παρὰ τοῦ θεοῦ τὴν ἐξουσίαν καὶ κληροδοτήσαντος αὐτὴν εἰς τοὺς πατριάρχας. Ἡ βασιλεία κατὰ τοῦτον προῆλθεν ἐκ θείας χάριτος καὶ εἰς οὐδένα ὑπόκειται ἀνθρώπινον νόμον¹. Τὴν θεωρίαν τούτου κατεπολέμησε μὲν διὰ σφοδρῶν λιβέλλων ὁ ποιητὴς Ἰωάννης Milton (1609-1674) ἀξιῶν τὴν ἐκκλησιαστικὴν, οἰκογενειακὴν καὶ πολιτικὴν ἐλευθερίαν καὶ ὑπερμαχῶν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1647· ἤλεγξε δὲ πάλιν λεπτομερῶς διὰ φιλοσοφικῆς πραγματείας ὁ Sidney (1604-1683)².

Τὰς τάσεις τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν συνεχίζει μετὰ τῆς οἰκείας τῷ ἡθει αὐτοῦ πραότητος ὁ Λώκκιος ἐν τοῖς πολιτικοῖς συγγραμμάσιν, ὧν σκοπὸς ἦτο ἡ ὑπεράσπισις τῆς « ἐνδόξου ἐπαναστάσεως » τοῦ 1688 καὶ ἡ παγίωσις τοῦ θρόνου τοῦ βασιλέως Γουλιέλμου τοῦ « ἀνορθωτοῦ τῆς ἀγγλικῆς ἐλευθερίας ». Αἱ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ παντοῖαι σχέσεις, πρέπει, λέγει, ἐπιμελῶς νὰ διαστέλλωνται ἀπ' ἀλλήλων, καὶ ὅταν πολλάκις συμπίπτωσιν ἐν τῷ αὐτῷ προσώπῳ³. Ἐπάναγκες δὲ νὰ διακρίνηται μάλιστα ἡ πατρικὴ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, διότι μεταξὺ γονέων καὶ

τῆς αἰδίου μακαριότητος. Πιστεύει αὐτὸς ὅτι εἶναι πιστὸς χριστιανὸς καὶ ἡ πίστις αὕτη εἶναι δικαία· ἄλλως δὲ καὶ αἱ ἐπιστολαὶ καὶ ὁ βίος αὐτοῦ μαρτυροῦσιν ἄκραν χριστιανικὴν εὐσέβειαν.

4. Αὐτ. 2,21 καὶ 28.

1. Τὸ δίκαιον τῆς κληρονομικῆς μοναρχίας ἐκήρυττεν ὁ Filmer ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ τῷ ἐπιγραφομένῳ « Patriarchia », 1680.

2. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Sidney τὸ ἀναιροῦν τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Filmer ἐπιγράφεται « Ἐρευναι περὶ κυβερνήσεως » (Discourses concerning government), 1698.

3. Τοιαῦτα εἶναι αἱ σχέσεις ἀρχόντων καὶ ὑπηκόων, γονέων καὶ τέκνων, ἀνδρὸς καὶ γυναικός, κυρίου καὶ δούλου.

ἀνηλίκων τέκνων κρατεῖ ἀνομοιότης περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ νοῦ, ὅπερ δὲν συμβαίνει ἐπὶ τῆς σχέσεως ἀρχόντων καὶ ὑπηκόων. Ἐπειτα δὲ ἡ μὲν πατρικὴ ἐξουσία εἶναι πρόσκαιρος, ἡ δὲ πολιτικὴ διαρκής· ἐκείνη εἶναι φυσικὴ, αὕτη δὲ στηρίζεται ἐπὶ συμβολαίου¹, καθ' ὃ πάντες οἱ πολῖται μετεβίβασαν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν τὰ δικαιώματα αὐτῶν πρὸς μείζονα ἀσφάλειαν².

Γένεσις τῆς πολιτείας· ἐλευθερία.—Ἡ πολιτεία προέρχεται ἐκ τῶν προσώπων ἐκάστων, ἐλαυνομένων οὐχὶ ὑπὸ τῆς ἰδιωφελείας (καθὰ ὑπελάμβανεν ὁ Ὠββέσιος) ἀλλ' ὑπὸ τῆς λογικότητος. Πρὸ τῆς συνάψεως τοῦ πολιτικοῦ συμβολαίου ὑπῆρχεν ὁμοιότης καὶ ἰσότης περὶ τὴν ἐλευθερίαν πάντων, οἷα δὴ καὶ νῦν ἐν ταῖς πολιτείαις παρατηρεῖται· δὲν ἐκράτει αὐθαιρεσία οὐδ' ἰσχυεῖν ὁ λεγόμενος πάντων κατὰ πάντων πόλεμος, διότι ὁ τῆς φύσεως ἢ τοῦ νοῦ νόμος καθωδήγῃ τοὺς ἀνθρώπους, ἵνα θεωρῶσιν ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους ὡς δημιουργήματα τοῦ θεοῦ καὶ βοηθῶσιν ἀλλήλους³. Στοιχοῦσα δ' εἰς τὸν φυσικὸν νόμον ἡ πολιτεία δὲν ἀναιρεῖ τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν, τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἰδίαν ἐκάστου κτῆσιν ἀλλὰ τὸ ὑναντίον σκοπεῖ νὰ ὑπερασπίσῃ καὶ ἀσφαλίσῃ αὐτὰ ὡς ἀπαραίτητα τοῦ ἠθικοῦ βίου στοιχεῖα⁴. Εἰσερχόμενος λοιπόν τις εἰς τὴν πολιτείαν οὐδεμίαν ἄλλην ἀποβάλλει ἐλευθερίαν παρὰ τὴν τοῦ δικάζειν αὐτὸς καὶ διαλύειν τὰς

1. Καὶ κατὰ τὸν Λώκκιον (ὡς ἤδη κατὰ τὸν Ὠββέσιον καὶ τὸν Σπινόζαν) ἡ πολιτεία στηρίζεται εἰς (ῥητὸν ἢ σιωπηλὸν) συμβόλαιον λαοῦ καὶ ἄρχοντος· εἶναι προϊόν τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τοῦ λαοῦ.

2. Ὁ Λώκκιος, ὡς καὶ ὁ Ὠββέσιος, ἀποκρούει, ὡς ἀσαφῆ καὶ ἀπατηλὴν, τὴν ἔννοιαν τῆς πολιτείας ὡς ἐξ ὑπαρχῆς συντετελεσμένης ὀργανικῆς ἐνότητος, ὡς ἀνέκαθεν ὑπαρχούσης καὶ τὰ μέλη αὐτῆς περιλαμβανούσης κοινωνίας.

3. Of. civ. govern, ἐκδ. Dent, 1949 2,4 ἐξ.

4. Τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι φυσικὸν δικαίωμα προερχόμενον ἐκ τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τοὺς φιλοπόνους, λέγει, καὶ οὐχὶ εἰς τοὺς ὀκνηροὺς ἐδωρήσατο ὁ θεὸς τὸν κόσμον· ἐκ δὲ τῆς ἐργασίας ἐκπηγάζει πᾶσα οἰκονομικὴ ἀξία. Ὡσαύτως φυσικὸν δικαίωμα εἶναι καὶ ἡ ἐλευθερία· ἡ δουλεία ἀντίκειται πρὸς τὴν φύσιν καὶ διὰ τοῦτο ἀπορρίπτεται ὑπὸ τῆς πολιτείας.

ιδίας διαφοράς. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς εἶναι ἐκ τῶν συναψάντων τὸ πολιτικὸν συμβόλαιον, στερεῖται ὡσαύτως τοῦ δικαιώματος τοῦ νὰ εἶναι αὐτὸς δικαστὴς τῶν ιδίων διαφορῶν· ὥστε δεσποτικὴ βασιλεία ἀποβαίνει ἀδύνατος¹. Ἡ πολιτεία καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, λέγει, προέρχονται ἐκ τοῦ λαοῦ, διὸ καὶ οἱ ἄρχοντες ἀδύνατον εἶναι νὰ ἔχωσι μείζονα δικαιώματα αὐτοῦ τοῦ λαοῦ. Καὶ ἐπειδὴ οὐδεὶς ἔχει ἀπεριόριστον δικαίωμα οὐδ' ἐπὶ τῆς ιδίας αὐτοῦ ἐλευθερίας καὶ ζωῆς, εἶναι ἀδύνατον νὰ δοθῶσιν εἰς τοὺς ἄρχοντας ἀπεριόριστα δικαιώματα.

Διὰ κρισις τῶν ἐξουσιῶν.—Πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν ἀπαιτεῖται χωρισμὸς τῶν ἐξουσιῶν καὶ διάκρισις αὐτῶν εἰς τρεῖς, εἰς τὴν νομοθετικὴν, τὴν ἐκτελεστικὴν καὶ τὴν περὶ τὰς συνθήκας ἐξουσίαν. Ἡ νομοθετικὴ εἶναι ἡ ὑπερτάτη ἐξουσία (supreme power) ἐν τῇ πολιτείᾳ ὡς παρέχουσα αὐτῇ ἐνότητα, μορφήν καὶ ζωὴν· ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ παραμένει αὐτῷ, ἀσκουμένη ὑπὸ αἵρετῶν ἀντιπροσώπων, παύεται δ' εὐθὺς ὡς παρεκτραπῇ καὶ διαφθαρῇ². Ὑποδεέστεραι τῆς νομοθετικῆς καὶ χωρισταὶ ἀπ' αὐτῆς εἶναι αἱ ἕτεραι δύο ἐξουσίαι, τὸ μὲν ἡ ἐκτελεστικὴ, ἡ τοὺς νόμους ἐφαρμόζουσα, διοικοῦσα καὶ προσέτι δικάζουσα, τὸ δὲ ἡ τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις (τὰς πρὸς τὰς ἄλλας πολιτείας) ἐκπροσωποῦσα καὶ ῥυθμίζουσα ἐξουσία, ἔχουσα τὸ δικαίωμα τοῦ ποιεῖσθαι συμμαχίας καὶ διεξάγειν πολέμους· αἱ δύο αὗται ἐξουσίαι, καίπερ οὔσαι κατ' ἐννοίαν διάφοροι, προσήκει νὰ συνενῶνται ἐν τῷ αὐτῷ προσώπῳ τῷ συγκεντροῦντι τὴν ὅλην τῆς πολιτείας ἐξουσίαν, ἥτοι τῷ κληρονομικῷ βασιλεῖ, ὅστις θὰ εἶναι ἀπλῶς ἡ κορυφὴ τῶν ἐξουσιῶν τούτων³. Ὁ βασιλεὺς, ὡς ἐφαρμόζων τοὺς νόμους, πρέπει νὰ μετέχῃ πῶς καὶ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας· διότι αἱ τῶν ἀνθρώπων νόμων ἐλλείψεις χρήζουσιν ἐπανορθώσεως ἐν τῇ ἐφαρμογῇ⁴.

1. Αὐτ. 2,87 ἐξ.

2. Αὐτ. 2,149 ἐξ. 212.

3. Αὐτ. 2,144 ἐξ. 149.240.

4. Ὁ βασιλεὺς ἔχει τὸ δικαίωμα, ἵνα τὰ κενὰ καὶ τὰς ἐλλείψεις τῶν νόμων συμπληροῖ κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον.

Ἐντεῦθεν προέρχονται αἱ βασιλικαὶ προνομίαι, αἵτινες ὅμως δὲν μένουσιν πάντοτε αἱ αὐταί, διότι ἡ ὁσημέραι συντελουμένη βελτίωσις τῆς νομοθεσίας ἐλάττονας ἀπαιτεῖ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ συμπληρώσεις¹.

Ὑπερτάτη ἐξουσία ὁ λαός. — Παρὰ τὴν τοιαύτην τῶν ἐξουσιῶν κατανομήν² ἡ ὑπερτάτη ἐξουσία ἀνήκει εἰς τὸν λαόν, εἰς ὃν ὀφείλουσι νὰ ὑπακούωσιν ἢ τε νομοθετικὴ καὶ ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία· ὁ λαὸς ἀποφαίνεται ἐπὶ τῆς διαφωνίας τῶν ἐξουσιῶν καὶ τῆς ἠθικῆς καταπτώσεως αὐτῶν. Ἐὰν ἡ κυβέρνησις, τοὺς νόμους παραβαίνουσα, ἀποδειχθῇ ἀναξία τῆς ἐπιτραπέισης ἐντολῆς, ἡ ἐξουσία ἐπανέρχεται ἐκεῖσε ὅθεν ἀπέρρευσε, ἥτοι εἰς τὸν λαόν. Οὗτος κρίνει, κατὰ πόσον οἱ ἀντιπρόσωποι καὶ ὁ βασιλεὺς τηροῦσι τὴν δοθεῖσαν πίστιν, καὶ εἶναι ἀπόλυτος κύριος νὰ παύσῃ αὐτούς, ἐὰν ποιῶνται τῆς ἐξουσίας κατάχρησιν³. Ἐὰν ἡ κυβέρνησις εἶναι διεφθαρμένη, δὲν ἔπεται ὅτι εἶναι τοιαύτη καὶ ἡ κοινωνία. Ὁ λαὸς μόνον ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς βίας δύναται νὰ διαλυθῇ⁴.

Ἡ ἐκκλησία. — Αὐτόνομος καὶ ἀπὸ τῆς πολιτείας κεχωρισμένη εἶναι ἡ ἐκκλησία, ἥτις ἐπιδιώκει ἀγαθὰ οὐράνια, ἐνῶ ἡ πολιτεία ἀποβλέπει εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ βίου τοῦ ἐπιγείου· εἰς μὲν τὴν πολιτείαν ἀνήκομεν ἐκ γεννήσεως εἰς δὲ τὴν ἐκκλησίαν ἐκ προαιρέσεως. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ πολιτικὴ κοινωνία οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰ τῆς ἐκκλησίας πράγματα, πρέπει οἱ νόμοι τῆς πολιτείας νὰ μὴ διακωλύωσι τὴν θρησκευτικὴν πίστιν.

1. Ὁ τῆς χώρας ἡγεμὼν ὑπόκειται καὶ αὐτὸς εἰς τοὺς νόμους· παραβαίνων δὲ αὐτοὺς ἀποβάλλει τὴν κυριαρχίαν, ἐπανερχομένην τότε εἰς τὸν ἀρχέγονον φορέα, τὸν λαόν. Ὁ ἡγεμὼν ἄρα ὑφίσταται « ἐλέω λαοῦ » καὶ οὐχὶ « ἐλέω θεοῦ ».

2. Τὴν ἀνάγκην τῆς κατανομῆς τῶν ἐξουσιῶν εἶχον ἤδη ἐξάρει καὶ ἄλλοι, ὁ Buchanan, ὁ Hooker καὶ ὁ Sidney.

3. Ὁ λαὸς ἐξεγείρεται καὶ ἐπιβάλλει τὴν θέλησιν αὐτοῦ, τῆς δ' ἐπαναστάσεως αἵτιοι καὶ ὑπεύθυνοι εἶναι οἱ τῶν νόμων παραβάται.

4. Αὐτ. 2,211.

Ἡ πολιτεία ἀνέχεται πάντα τὰ εἶδη τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας¹, τηρεῖ θρησκευτικὴν ἀνοχὴν² καὶ μόνον εἰς τὴν ἀθεΐαν ὡς ἐπιβλαβὴ ἀρνεῖται ὅλως τὴν ἐαυτῆς ἀνοχὴν³. Ἡ δεισιδαιμονία καὶ ἡ ἀπιστία ἐνέχονται εἰς ἀμάρτημα, ἀλλ' ἡ πολιτεία τιμωρεῖ ἐκείνας μόνον τὰς ἀμαρτίας, αἵτινες τὰ δικαιώματα ἄλλων βλάπτουσιν⁴.

Π α ί δ ω ν ἀ γ ω γ ή.—Τοιαῦταί τινες ἐν συντόμῳ αἱ πολιτικαὶ τοῦ Λωκκίου θεωρίαι μαρτυροῦσι φιλόανθρωπον καὶ φιλελευθέραν διάθεσιν, μέγα δὲ συνετέλεσαν εἰς τῶν ὁμοχρόνων ἡθῶν τὴν ἡμέρωσιν. Οὐχ ἤττον ἀξιόλογοι εἶναι αἱ γινώμαι αἱ περὶ τῆς τῶν παιδῶν ἀγωγῆς, περὶ ἣν ὁ φιλόσοφος διεξοδικῶς ἡσχολήθη⁵ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὴν μόρφωσιν Ἀγγλῶν εὐπατριδῶν. Ἡ ἀγωγή, λέγει, οὐδὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὸν τρόφιμον, ἀλλὰ πάντα τεχνηέντως νὰ ἐκμαιεύῃ ἐξ αὐτοῦ· ὀφείλει νὰ μὴ ἐλέγχῃ ἀλλὰ νὰ ὁδηγῇ καὶ ἀναπτύσῃ τὸν παῖδα κατὰ φύσιν μὴ ἐπιδιώκουσα τὴν πολυγνώσιν ἀλλὰ διεγείρουσα τὴν αὐτενέργειαν⁶. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται ἀκριβὴς ἐξέτασις καὶ διάγνωσις τῆς ἰδίας ἐκάστου φύσεως ἐπιτυγχανομένη οὐχὶ διὰ τῆς δημοσίας ἀλλὰ διὰ τῆς κατ' ἰδίαν διδασκαλίας.

Ἡ ἀγωγή εἶναι ἔργον τοῦ οἴκου καὶ συντελεῖται δι' ἰδιωτικῆς παιδείσεως· καὶ δύναται μὲν ἡ δημοσία παιδεία νὰ πορίσῃ πολλὰς γνώσεις, ἀλλ' ἐνέχει τὸν κίνδυνον τῆς μεταδόσεως συνήθων κακιῶν καὶ κοινῶν ἐλαττωμάτων⁷. Τὸ πρῶτον καὶ κύριον, εἰς ὃ ἀποβλέπει

1. Σημειῶδες ὅτι ὁ Λώκκιος ἐξαίρει τὸ ἠθικὸν τῆς θρησκείας μέρος καὶ θέλει, ὅσον τὸ δυνατόν, ἐλάχιστα δόγματα καὶ τελετουργίας. Τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν θεωρεῖ ὡς τὴν ἀληθῆ καὶ διὰ τοῦτο τιμᾷ ἰδιαίτερώς.

2. Εἰς ταύτην ἀναφέρεται ἡ « Epistola de tolerantia » τοῦ φιλοσόφου.

3. Ἡ πολιτεία δὲν ἀνέχεται τοὺς ἀθέους καὶ ἄλλως καὶ διότι οὐδένα θὰ ἠδύναντο νὰ παράσχωσιν ὄρκον.

4. Of civil government 2,74 ἐξ. 150 ἐξ. 194 ἐξ.

5. Τοῦτο ἐποίησεν ἐν τῷ ἤδη μνημονευθέντι ἔργῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ « some thoughtes on education », ἐκδ. 1884.

6. Ὁ φιλόσοφος ὑποτιμᾷ τὴν φαντασίαν καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν καλῶν τεχνῶν, ἐξαίρει δὲ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀσκήσεως τῆς κρίσεως, διὸ καὶ συνιστᾷ ἰδιαίτερώς τὰ μαθηματικά.

7. Ἐνθ. ἄνωτ. 70. 90 ἐξ.